

A szlovákiai magyar irodalom fogalmi problémái

A szlovákiai magyar irodalom problémája a jelzős szerkezetek problémája. Az irodalomkategorizációs fogalmakban a jelzőknek kettős szerepe van: részint a megkülönböztetés, részint a pontosítás (*magyar irodalom, romantikus irodalom, 17. századi irodalom*). Irodalomról beszélni már önmagában ingoványos terepre visz, az irodalom maga – jelzők nélkül is – nehezen meghatározható dolog, állandó vita tárgya (lehetne, volt), mi tartozik bele, mi van rajta túl.

A „szlovákiai magyar irodalom” összetételben több olyan fogalom is megjelenik, amelyet rendkívüli óvatossággal, illetve szinte alkalmanként újrafogalmazva lehetséges csak használni. Alapformában – azaz van-e vagy nincs (cseh)szlovákiai magyar irodalom – a kérdés lényegében 1921-től, a Prágai Magyar Hírlap megalapítása óta kísért. Azóta, a tíz-tizenöt évente megismétlődő vitákban sem a feltett kérdés nem változott (legfeljebb variálódott), sem az arra adott válaszok, hiszen maga a kérdés eleve kijelöli a megfogalmazható feleleteket. Ebben az esetben a kérdésfelvetés kétféle válaszadást tesz lehetővé, egy elfogadó és egy elutasító választ. A szlovákiai magyar irodalom önálló létét igenlő válaszok földrajzi-intézményes okokra hivatkoz(hat)nak, az azt tagadóak az egy nyelvhez köthető összmagyar irodalmi hagyománnyal érvel(het)nek.

A kérdés azonban felvet egy olyan szempontot is, ami a szóban forgó korpuszból kiindulva zavarba ejtő lehet, s ez az időbeliség elve. A korpusz nyelve – nyilván – magyar, földrajzilag Szlovákiához köthető – ez a közkeletű megnevezésben is benne foglaltatik. Kérdéses azonban az időfaktor. Időbelileg milyen korlátok közé helyezzük a szóban forgó korpuszt, amelyről beszélni szeretnénk. A térbelileg szorosra vont koordinátákból adódó problémákra, illetve az írott szövegek és az irodalmi intézmények közti kölcsönhatásra nem térek most ki, amúgy sem tudnék mást csinálni, mint elismételni a 2007-2008-as líravita megállapításait. Helyette az *időkoordinátákból fakadó zavarokról*, illetve a *nyelvnek mint közösségformáló tényezőnek az irodalmi homogenizációban betöltött szerepéről* szólok a továbbiakban, s ezek összefüggéséről a „szlovákiai magyar” irodalom fogalmával.

A „szlovákiai magyar” szóösszetétel közelebről nézve, a térségben többször is megváltozott határok miatt még zavarba ejtőbb, mint első pillantásra tűnik. Az a térbeli leszűkítés, amit megelőlegez, lényegében szintén csak hozzávetőleges. A terminus „szlovákiai” része feltételezné, hogy a kérdés kizárólag az 1993 utáni, illetve az első Szlovák Köztársaság idején keletkezett szövegek hogyanlétére irányulna. A programban szereplő címekből kitűnik,¹ hogy

1. A megjegyzés a 2009. október 5-ei, *Hagyomány és jelen a szlovákiai magyar irodalomban – az areális kultúrák és a hungarológia tükrében* c. konferenciára vonatkozik.

a résztvevők nem így értelmezték a nyilván nem is így értett fogalmat, hanem szélesebben, azaz olyan szövegeket is a szlovákiai magyar irodalom címkéjével látva el, amely szigorúan véve egy más államalakulat keretében, az említett időszakokon kívül jöttek létre. A fogalomhasználati bizonytalanság tulajdonképpen az önálló Szlovákia létrejötte óta tart, mert – ha eltekintenénk is az ide tartozó korpusz tisztázatlanságától –, a pontos megnevezés akkor is szinte lehetetlen különböző tetszés szerinti értelemmódosító írásjelek beiktatása nélkül.² Azaz nemcsak az idevonatkozó korpusz léte a kérdéses, és nemcsak ebből fakad a terminus bizonytalansága, hanem azok az időbeli határok is, amelyekre vonatkoztatni szeretnénk egy térségi alapú megnevezést. Tehát még a legkonzervatívabb szemlélet jegyében fogant megnevezés is zavaros kisé.

A bizonytalan fogalomhasználat az időtényező vonatkozásában kapcsolatba hozható a hagyomány kérdésével is. Egy adott, időbelileg kiterjedt korpusz közös névvel való felcímkézése, a hagyomány meglétének folytonosságát sejteti. Ezzel részben összefügg a homogenitás, vagyis az egység kialakításának kényszere. A világról való tudás úgy sajátítható el, hogy jelenségeket valamilyen közös ismertető jegy alapján összevonunk, s e közös jegyek alapján csoportokba rendezzük az új jelenségeket. Mikor az irodalomban bizonyos korpuszokat összetartozóként nevezünk meg, akkor egy minél szélesebb körre kiterjeszhető közös ismérv szerint az összes többi egyéni jegyet figyelmen kívül hagyva látjuk el őket közös névvel. Az ilyen csoportosítások (magyar, orosz, nemzeti, világirodalom stb.) véleményem szerint azért tarthatják fenn magukat hosszan, mert poétikailag teljesen eltérő korpuszokat lehet egymással közös nevezőre hozni. Bármit be lehet zsúfolni egy egy- vagy pár faktorra leszűkített kategóriába, ami ráadásul széles körben működőképes, éppen a különbségek eliminálása miatt. A magyar irodalomnak is számos egymás mellett élő metszete van, olyan paradigmák, amelyek ugyanabban az időben létezve szinte semmiféle kapcsolatban nem állnak egymással, nem is értik egymást (pl. avantgárd és esztétizáló modernség). A szlovákiai magyar irodalom kategóriája oly mértékben homogenizál, hogy nemhogy az eltérő paradigmákhoz tartozó különböző poétikákat nem veszi figyelembe, de lényegében még az időtényezőt sem. Egy földrajzi komponens alapján rendezi egységbe azokat a korpuszokat, amelyeket idetartozónak vél. Azaz egy államalakulat és egy nyelvi meghatározottság mentén kategorizál.

Csehszlovákiai magyar irodalomról a trianoni döntés utántól beszélünk. Az ezzel a gyűjtőfogalommal felcímkézett szövegek nem egy hagyomány folytonosságából nőnek ki. A lehetséges hagyomány többszörösen megszakított, az ötvenes években induló írók nem ismerik a két világháború közti itteni irodalmat, Duba mondjuk nem Darkó vagy Neubauer szövegeire tekint vonatkozási pont-

2. Bodnár Gyula és Tóth László *Nyomkeresőjének alcíme: A második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistükré.* Németh Zoltán *A bevégezhetetlen feladat* c. 2005-ben megjelent könyvének a *Bevezetés* a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába alcímet adta, Ardamica Zorán tavaly publikált monográfiája címében ugyanez a fogalom idézőjel nélkül szerepel: *Perspektívaváltás a szlovákiai magyar irodalomban.* H. Nagy Péter pedig 2007-ben *Hagyománytörténet. A „szlovákiai magyar” líra paradigmái 1989–2006* címmel jelentetett meg kismonográfiát.

ként, hanem – pályája elején – Karinthyéire és Hemingwayéire. De a későbbiekben sem nagyon találunk olyan fiatal író, aki mondjuk Forbáth vagy Vozári poétikáját kívánna folytatni, Cselényi és Tózsér nemzedéke például József Attilát, Nagy Lászlót és Juhász Ferencet kezeli saját örökségeként – erről is volt már szó, több helyen. A hatvanas években gyakorlatilag fel kell fedezni a két világháború közti műveket, ezeket (legalábbis egy részüket) újra kell közölni – azaz fehér foltok sorozatából áll az itteni irodalom, s mint ilyen, a címkéje merőben fiktív, hiszen neveken túl – mondjuk a hatvanas évekig, a befogadó számára nem kapcsolódik hozzá semmiféle olvasmányélmény. Zárójelben jegyzem meg, hogy ugyanez szinte bármiről elmondható, pl. a 19. század irodalmáról is – itt pont ellentétes folyamatot látunk, a kiüresedés folyamatát, amennyiben már Kemény, Eötvös, Jókai művei sem tartoznak (a szakmán kívül) olvasott könyvek közé, hát még a líra, meg a verses epika. Azaz ismét csak: nevek maradnak, a megnevezés pedig címkeszerűen megmerevedik.

Visszatérve a szlovákiai magyar irodalom kérdéséhez: a fehér foltokat a későbbiekben válogatások, antológiák kívánták úgy-ahogy megszüntetni. A válogatások egy részének azonban teljesen tisztázatlanok voltak a szempontjai (szerencsés kivételt jelentenek a Tóth László-féle válogatások). Keveredtek a kultúrtörténeti és az irodalmi szempontok, így lehetett pl. Győry Dezső hozszan a szlovákiai magyar irodalom reprezentatív költője, miközben olyan életművek, mint Vozárié, szinte helyet sem kaptak (futottak még kategória), Forbáthtól meg a korai expresszionista lendületű szabadversei (konkrétan egy, a *Mikor a néma beszélni kezd* c. szöveg) lehettek a korpusz reprezentánsai. Holott ugyanebben az időben igazán kiváló szövegek is születnek, ezek azonban nem hordozzák azt a – Móricz Zsigmond szavait parafrázálva – *par excellence* szlovenszkóiságot –, amit a fentebb felsoroltak – úgy tűnik – igen. A rendszerváltás utáni időszakban a két világháború közti irodalom reprezentatívnek tekintett szövegei egy csapásra érdektelenné válnak, s *pars pro toto*, az egész időszak is.

Azaz ismét csak kérdés számomra: a szlovákiai magyar irodalomról beszélve miről beszélünk? Olyan szövegekről-e, amelyek kultúrtörténeti szempontból meghatározóak (pl. Mécs *Hajnali harangszója*, ami korántsem biztos, hogy a költő vagy a korszak legjobb versei közé tartozik) – s jobbra nem ismerjük őket, vagy olyan szövegekről, amelyek kultúrtörténetileg teljesen érdektelenekek, ám a mai olvasó számára akár élményként is megjelenhetnének (mert ilyen is van) – s szintén nem ismerjük őket? Azaz: Hol van a „szlovákiai magyar” vagy „cseh-szlovákiai magyar” irodalom fogalmából a történetiség szempontja? Mert az életművek pusztá felsorolása nyilván nem az. Mert például ezen időszak kánonjának az átrendezésére – Tóth Lászlótól eltekintve – még csak kísérlet sem volt (miközben a kilencvenes években Magyarországon ugyanezen időszak megmerevedett és elavult kánonjának a felülírása példaeértékű eleganciával zajlott le).

Úgyhogy azt gondolom, már csak ennek a korpusznak a *nem ismeretében* sem beszélhetünk szlovákiai magyar irodalomról, pusztán annak bizonyos időszakokhoz köthető fragmentumairól. Csakis ennek az általunk *ismert* irodalomnak a kapcsán tehető fel tehát bármiféle kérdés. Például az is, ami a konferencia-kiírás végén megfogalmazódott: van-e egyáltalán?

Néhány bekezdéssel feljebb a szlovákiai magyar irodalom kapcsán a nyelv, s ennek összefüggésében a hagyomány kérdését említettem, s itt célszerű kitérnem a fordításirodalom kérdésére is.

A szlovákiai magyar irodalom fogalmának használatával kapcsolatos dilemmáink azt sugallják, hogy a többi irodalom-meghatározottság rendben lévő: kézenfekvő dolog, hogy mi a magyar, illetve mi a világirodalom, kizárólag a szlovákiai magyar irodalom mibenléte lenne problémás. Márpedig ezek a kérdések nem választhatók szét egymástól.

Az irodalomban bizonyos (nemzeti, generációs?, de akár azonos poétikai jegyekkel bíró, ám különböző szerzőktől származó) korpuszok szétválasztása kényszerből fakad és sokszor – hovatovább úgy látom – önkényes, azaz azon a rendszeren túl, amelyre ki lett találva, nem érvényes. Nézzük a magyar és a világirodalom esetét – már csak azért is, mert a huszadik században több olyan kísérlet is volt a két korpusz szétválasztására, amely nem hagyható figyelmen kívül. Minden szövegnek vannak olyan speciális stílís-poétikai jegyei, amelyek egy adott nyelven hozhatóak csak létre egy bizonyos módon. A fordítás ezeket a stílís-poétikai megoldásokat új kontextusban teremti újra, vagyis nem fordít, hanem újratertem, egy más hagyományhoz alkalmazkodva. Egy jó fordítás belesimul abba az irodalmi hagyományba, amelynek a nyelvén megszólal. Így azonban kérdés, hogy a magyarul megszólaló Shakespeare-szonett a befogadó számára miért képezne az angol irodalom részét? A Shakespeare-t magyarul olvasó *olvasó* semmit nem tudhat arról, hogy hogyan viszonyul az angol irodalmi hagyományokhoz az általa olvasott szöveg eredetinek tételezett változata, annál többet arról, hogy miként képezi a magyar irodalmi hagyomány részét.

Maga a nyelv, amin egy írott szöveg megszólal, szigorúan véve, önmagában elégséges lenne ahhoz, hogy megkülönböztethessünk alapján két (nemzeti) irodalmat. Ha azonban komolyan vesszük a fordításirodalmat, azon nyomban felborul ez a kényelmes képlet. S ha egy fordítást aszerint értékelünk, mennyire simul bele a magyar irodalmi hagyományokba, azaz mennyire beszél folyékonyan a magyar irodalom nyelvét, akkor az, hogy egyébként az eredetiség homályos kategóriája szerint mondjuk angol szerző műve lenne, pont olyan járulékos információ csupán, mint az, ha egy magyarul író szerzőről tudom, hogy szlovákiai születésű.

Tehát: amint hátrálunk egy lépést, már nem az a kérdés, hogy van-e szlovákiai magyar irodalom, hanem az, hogy milyen kritériumok alapján lehet egyáltalán elkülöníteni egymástól különböző korpuszokat.

Tulajdonképpen oda jutottam, hogy a szlovákiai magyar irodalom fogalma, nem intézményes keretekhez kötve, logikusan és következetesen végiggondolva, egyetlen szempontból sem tartható.³ Persze – és azt hiszen, éppen ez volna fontos – egyetlen más nyelvi-földrajzi alapú irodalmi konstrukció sem. Amikor magyar irodalomról beszélünk, és a magyar nyelven írott szövegek összességét értem alatta, akkor beletartoznak a magyarra fordított szövegek is – hiszen olyan problémákkal találkozunk, mint az eredetiség kérdése, amit ráadásul a posztmodern alaposan megtépzott. Két szempontból érdemes

3. Hangsúlyozom: logikáról van szó. Az irodalomhoz való viszonyunk van azonban egy nem logikus, fogalmakkal nehezen megragadható (ha egyáltalán), érzelmi oldala is, ami nagyon is belejátszik a szlovákiai magyar irodalom kétséges fogalma körüli (itt-ott: hit)vitákba. Épp ez a homályos-érzelmi beállítódás okozza a kérdéshez való traumatikus viszonyulást.

mégis beszélni a problémáról: módszertani/iskola- és tananyagszervezési kérdésekkel és az identitás kérdésével kapcsolatban.

A konferencia kiírásában szerepelt a fogalom az oktatás viszonylatában is. A szlovákiai magyar irodalom lényegében nyugodtan beleolvasható lenne a huszadik századi magyar irodalom (sőt, hogy ne hazudtoljam meg fenti eszmefuttatásomat: a huszadik századi *irodalom*) oktatásába. Azért is előnyösebb megoldás volna, mert kiküszöbölné az összetartozó tárgyaknak azt a teljes szétszabdaltságát, ami nálunk az oktatásban megvalósul. A szlovákiai magyar irodalom külön tárgyként/témakörként való megközelítése azt az érzést keltheti a hallgatókban-tanulóknak, hogy itt más szabályok érvényesülnek, mint mondjuk a huszadik századi magyar irodalomban. Általában nem derül ki, hogy a hasonló alkotói eljárások egyazon rendszer részét képezik. Az oktatásunk azonban tantárgyakban gondolkodik, s mivel az egyes tudományterületek egymástól való elválasztása finoman szólva is önkényes, így akár külön is oktatható a szlovákiai magyar irodalom, kárt nem fogunk okozni vele. Sőt, a külön tárgyalásnak előnye is van: az irodalmi korpusz földrajzi-történelmi kérdésekkel hozható kapcsolatba, tehát egy közösségi kultúra részeként, s nem attól elvágva beszélünk róla. Besüllyesztve a huszadik század irodalmába valószínűleg egyetlen dolgot érhetnénk el, hogy az órahiány, a zsúfolt tananyag, az érettségi követelményekre való hivatkozás s más egyéb okok miatt semmilyen szinten ne jelenjen meg az oktatásban. Ez pedig végül kollektív irodalmi emlékezetvesztéshez vezetne térségünkben.